

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1955

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

1955

With Summaries in English

UNIVERSITETSFORLAGET I AARHUS

1955

Forside:

Fader G. Mary-Rousseliere på Alarnerk-bopladsen

Redaktion:

P. V. GLOB

Copyright 1955

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark

by

Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

Clicheer:

Hammerschmidt - Århus

INDHOLD

<i>Poul Kjærum</i> : Tempelhus fra stenalder	7
<i>Jay Butler</i> : Irske bronzeøkser fra Ulstrup	36
<i>Knud A. Larsen</i> : Solvogn og solkult	46
<i>Axel Steensberg</i> : Med bragende flammer. Brændingskulturens metoder i fortid og nutid	65
<i>Holger Rasmussen</i> : Korntørring og -tærskning på Færøerne	131
<i>Jørgen Meldgård</i> : Dorset kulturen. Den Dansk-amerikanske ekspedition til Arktisk Canada 1954	158
<i>P. V. Glob</i> : Udgravninger på Bahrain. Dansk Arkæologisk Bahrain-Ekspeditions 2. udgravningskampagne	178
Jysk Arkæologisk Selskab	194

CONTENTS

<i>Poul Kjærum</i> : A Neolithic Temple	32
<i>Jay Butler</i> : Irish Axes from Ulstrup	41
<i>Knud A. Larsen</i> : Solar Chariot and Solar Cult	62
<i>Axel Steensberg</i> : In Crackling Flames	125
<i>Holger Rasmussen</i> : Corn Drying and Threshing in the Faroe Islands	152
<i>Jørgen Meldgård</i> : The Dorset Culture	173
<i>P. V. Glob</i> : The Danish Archeological Bahrain-Expedition's Second Excavation Campaign	190

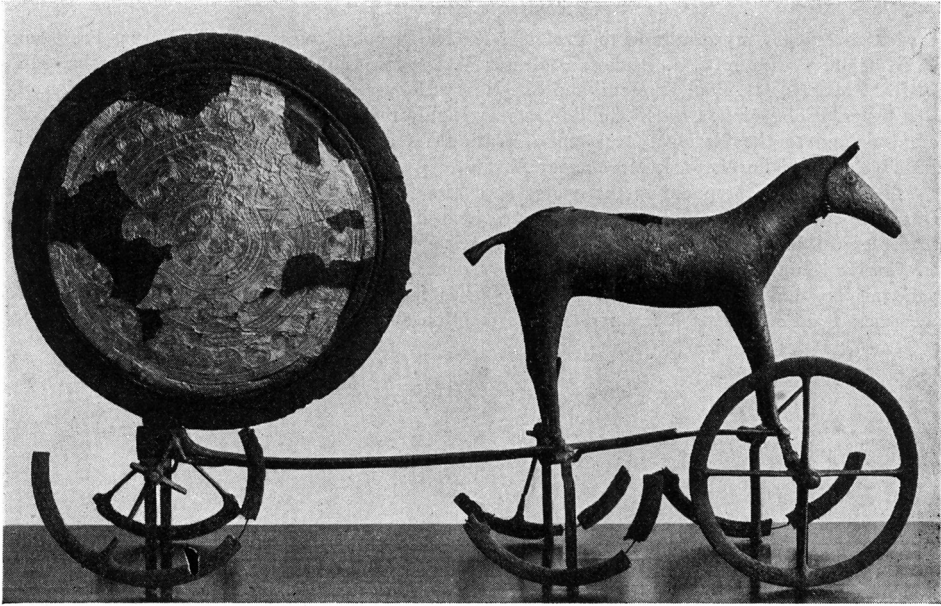

Fig. 1. Solvoغن med den guldbelagte side af skiven.
The solar chariot, showing the gilded side of the disc.

SOLVOGN OG SOLKULT

Af KNUD A. LARSEN

Et naturligt udgangspunkt for en undersøgelse af bronzealderens solkult må være solvoغن fra Trundholm. Et nærmere studium af den vil vise, at den faktisk er nøglen, der åbner for en forståelse deraf. Der er allerede af Sophus Müller gjort opmærksom på, at kun den ene side af solskiven har været belagt med guldblik. Men hans opfattelse af, at det også har været påtænkt at lægge guld på den anden side, er sikkert ikke rigtig¹). Det ser tværtimod ud til at være en ganske bevidst handling, når kun den ene side af skiven bærer guldbelægning (fig. 1).

Sammenligner vi de to sider af skiven med hinanden, vil vi lægge mærke til, at den guldbelagte side yderst har en riflet bort som afslutning, og det har sin mening. Man kan næppe være i tvivl om, at det skal understrege, at den gyldne side viser os den skinnende sol med dens stråler. Det er altså solen, som den viser sig for enhver om dagen. Den anden side af pladen mangler både guldbelægningen og strålekransen, hvilket skyldes, at den skal vise os den døde, ikke skinnende sol om natten.

Fig. 2. Rageknive fra bronzealderens IV. periode. a fra Åtte, Ribe amt, b fra Vester Lem, Viborg amt.

Razors from Period IV of the Bronze Age. a from Åtte, Ribe County, b from Vester Lem, Viborg County.

Denne påstand kan underbygges med et klart bevis. Lad os prøve at se på solvognen i relation til verdenshjørnerne og solens gang over himlen. Man tænker sig, at vognen er stillet op således, at hesten peger mod vest, således at man har den guldbelagte skive foran sig mod syd. Hesten trækker nu den gyldne sol over himlen fra øst til vest, overensstemmende med solens gang om dagen. Vend så vognen om, så at det nu er den ikke-guldbelagte skive uden strålekrans man har foran sig mod syd. Nu trækker hesten den døde sol tilbage om natten fra vest til øst. Det har jo været det store problem for bronzealderens soldyrkere at forklare, hvorledes solen efter den daglige tur over himlen fra øst til vest kunne finde tilbage og stå op påny i øst. Det har altså, som solvognen oplyser os om, ganske enkelt været hestens sag at bringe den tilbage i slukket tilstand om natten. Vi har samtidig fået oplyst, at solvognens opbygning med en dobbeltskive, kun guldbelagt og med strålekrans på den ene side, samt hestens placering i forhold til skiven, er foretaget af bronzesmeden ud fra en ganske bestemt idé om solen, som har været bestemmende for opbygningen. Vi har fået understreget det sandsynlige i, at man virkelig havde den opfattelse, at det var hestens opgave at være trækdyr for solen. Denne enkle løsning på problemet om solens bevægelse over himlen møder vi også hos inderne. Edv. Lehmann udtrykker det således: Enspænderen Etaca (den rappe) er spændt umiddelbart for solens lyse skive, ja for solens hjul, den »bringer« eller »fører« hjulet (bharat cakram etacah)²). Forestillingen fastholdes i det senere videnskabeligt udformede brahmanske verdensbillede, hvor himmelkuglen drages af én, uhyre hest³). Samme enkle tankegang synes at ligge til grund for forestillingen om, at solen – Surya – er solgud, søn af himmelguden Dyaus og bliver trukket over himlen af hesten Etaca eller i en vogn, der er forspændt 7 heste⁴).

Rigvedaen afspejler imidlertid flere trin i solkultens udvikling, og på det trin, hvor solen identificeres med den gyldne gud, Savitr, der er selve solens guddommelige og ansporende magt, er vi sikkert langt fra den primitive opfattelse, som Trundholm-vognen giver udtryk for. På dette sene trin i udviklingen passer også

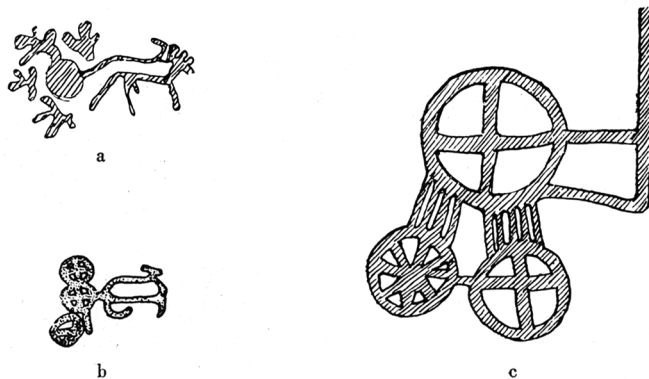

Fig. 3. Helleristningsbilleder fra Bohuslän med sol i forbindelse med vogn og trækdyr.
Rock carvings from Bohuslän, showing the sun in association with chariots and draught animals.

beretningen om, at Savitr stiger på himlen i en af gyldne heste trukket gylden vogn. Samme opfattelse kender vi fra Grækenland og Persien. I græsk mytologi er Helios solguden. Han indtager en særstilling overfor andre guder, fordi disse ikke kunne leve uden solen. Vi ser ham afbildet på sin solvogn med et fyrigt hesteforspand på vej over himlen⁵). Herodot omtaler soldyrkelsen hos perserne i forbindelse med solvogn og hesteforspand. I Avesta bliver solen under navnet Hvar ofte tilbedt, og Epitheton, solbilledet, bliver fremstillet med hurtige heste⁶).

Solvognen har åbnet vejen for et nærmere kendskab til solkultens indhold, og den står ikke ene om at afgive bevis for en bevidst orientering af sol og hest i forhold til verdenshjørnerne og solens gang om dagen. På de to rageknive fra Åtte, Ribe amt og Vester Lem, Viborg amt (fig 2), begge rimeligvis fra yngre bronzealder IV periode, ser vi hesten trække solen, og læg mærke til den strålende sol over himlen fra øst over syd til vest. På et par helleristningsbilleder fra Bohuslän (fig. 3 a–b) ser vi det samme. Måske skal det være solen anbragt på en slags vogn, vi ser på en helleristning fra samme sted (fig. 3 c). Orienteringen i forhold til verdenshjørnerne er i det mindste rigtig.

Forestillingen om, at det også er hestens opgave at bringe solen tilbage til øst i løbet af natten, kender vi kun fra solvognen. Flere helleristninger, der sikkert er yngre end solvognen, viser os hest og sol i forbindelse med skibet. På billedet (fig. 4 a) fra Bohuslän har vi hesten forspændt solen, anbragt på skibet. Hvis vi på samme vis som med solvognen anbringer billedet, så vi ser på det mod syd, vil det afsløre, at skibet sejler fra vest mod øst. Det samme finder vi på helleristningsstenen fra Jægersborg dyrehave (fig. 4 b) samt den mærkeligt sammensatte helleristning fra Bohuslän (fig. 4 c). På et billede fra Östergötland er hesten udeladt (fig 4 d). Skibsbilledet fra Bohuslän (fig. 4 e) har hesten med som udsmykning af bagstavnen. Det samme gælder for en anden helleristning fra samme lokalitet (fig. 4 f). For alle de fremlagte eksempler gælder det imidlertid, at skibet er orienteret således i forhold til verdenshjørnerne, at det sejler fra vest over syd til øst. Det bringer altså solen med hest tilbage til øst. Man må derfor ud fra det fremlagte bevismateriale formode, at der i ældre bronzealder først har hersket den

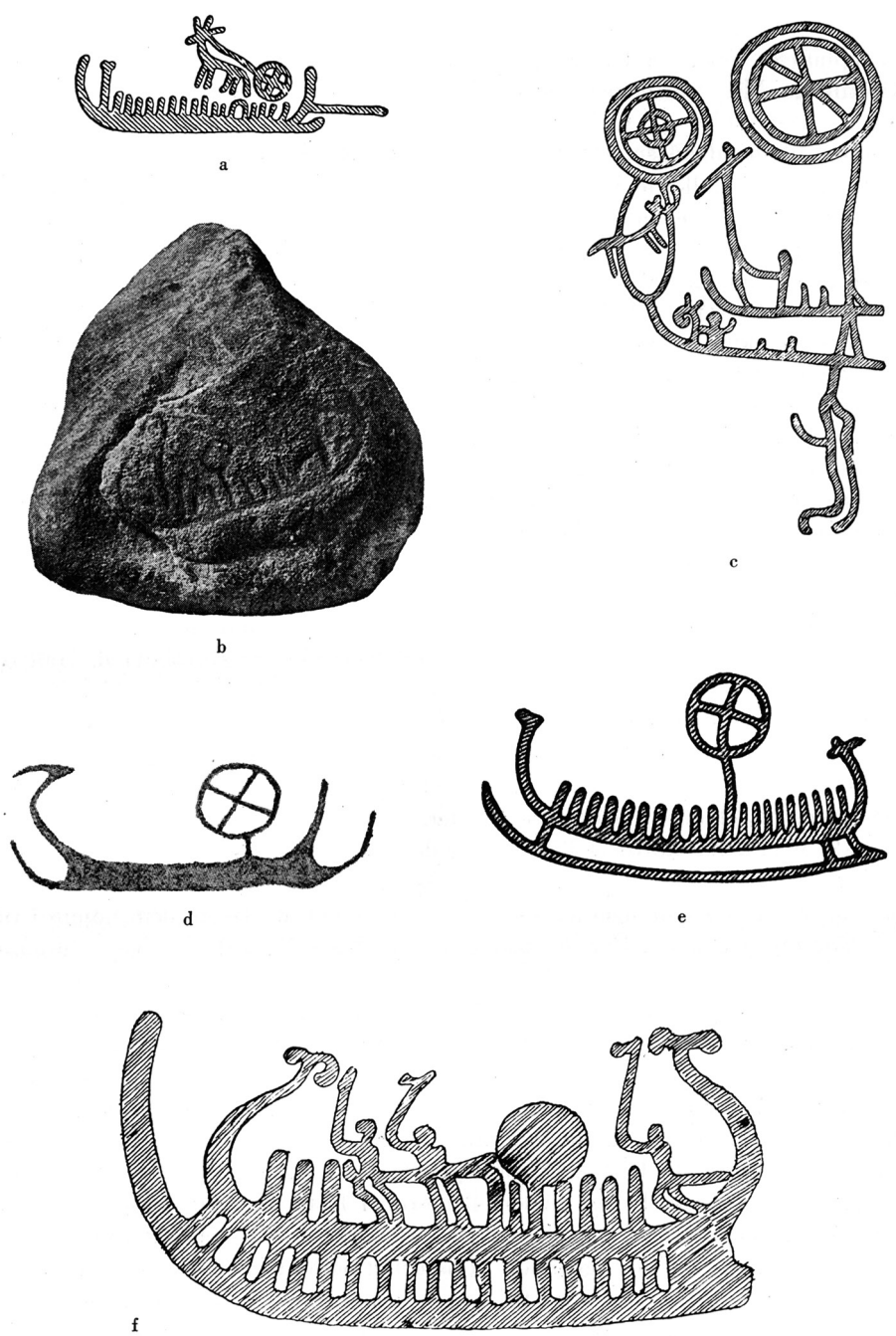

Fig. 4. Helleristningsbilleder af skibe i forbindelse med sol og hest, a, c, e, f, fra Bohuslen, b fra Jægersborg dyrehave, d fra Østergötland.
 Rock carvings of ships in association with the sun and horses, a, c, e, f from Bohuslän, b from Jægersborg park, d from Östergötland.

antagelse, at det var hesten, som om natten bragte den døde sol tilbage til øst, at den opfattelse senere er trængt igennem, at både sol og hest er blevet sejlet på skib tilbage. Måske er denne ændring i opfattelse sket under indflydelse fra Grækenland. Her findes oplysninger om, at solguden Helios om natten vender tilbage til østen, til sit udgangspunkt, sovende i et gyldent skib⁷).

Der findes imidlertid billedfremstillinger på rageknive med skib, hest og sol, hvor den rigtige orientering i forhold til solens tilbagevenden om natten er brudt (fig. 5: Ketting, Musse herred, Maribo amt; ukendt findested). Der er imidlertid dertil at bemærke, at dette materiale er yngre, end det tidligere omtalte. Rageknivene er fra bronzealderens V periode. Det karakteristiske ved disse to knive er, at deres skibe er orienteret således, at de har forstævnen pegende ud mod knivskaftet. Det kunne tyde på, at motiverne nu bruges rent ornamentalt. Forklaringen finder vi måske i ragekniven fra Bremen fra samme periode (fig. 6). Her ser vi hesten som et mærkeligt slangeagtigt dyr sammen med en person, der padler skibet frem. Måske ser vi her på kniven solguden i sit skib, og det kunne tyde på, at man nu er kommet frem til opfattelsen af en personificeret solgud, muligvis påny under påvirkning fra Grækenland.

Solvognen fra Trundholm knytter forbindelsen mellem sol og hest. Hestens tilknytning til solkulten er gentagne gange blevet videnskabeligt behandlet⁸). Arkæologiske beviser hentet fra de nordiske lande, fra Tyskland og fra græske vase-malerier er stillet sammen med litterære overleveringer fra Grækenland, Iran og Indien på en sådan måde, at man føler det rimelige i at drage den slutning, at hesten både som trækdyr for solen og som offerdyr har været tilknyttet en solkult med ensartede træk indenfor det vidtspændende indoeuropæiske sprogområde.

For de nordiske lande er det således, at solvognen er eneste bevis for hestens tilknytning til solkulten i ældre bronzealder. For yngre bronzealder kender vi, som allerede omtalt, rageknivenes billeder, og dertil kan måske føjes guldkarrene med hanken formet med et hestehoved som afslutning. Der kan også hentes mange eksempler fra helleristningerne, uden at det er muligt at placere dem nøjere i tid indenfor bronzealderen. Her er sikkert billeder både fra ældre og yngre bronzealder, der viser os soldyrkelse i forbindelse med hesten. Men deri ligger for så vidt helleristningsbilledernes store værdi, fordi de bliver det bindeled, der viser, at yngre bronzealders solkult er knyttet med stærke rødder til ældre bronzealders.

Hesteofringer er påvist flere steder. Her i Danmark har der måske også fundet ofringer sted. For en del år siden blev der foretaget en arkæologisk udgravning på Knardrup galgebakke i Nordsjælland. På bakken, der er en fritliggende stor sandbanke, blev fundet hustomter fra yngre stenalder samt en hel del grubeformede huller, fyldt med sod. I disse huller eller gruber lå brændte sten samt lerkarskår fra yngre bronzealder, og i kanten af gruberne var sat 2 hestetænder. Det er ikke utænkeligt, at bakken, der ligger som et naturligt og højt samlingspunkt for egnens beboere, har været et fælles offersted i yngre bronzealder, måske i forbindelse med soldyrkelsen, og at disse gruber med hestetænder er et bevis for hesteofringer i forbindelse dermed.

Det vil være formålstjenligt her at gøre op, hvad det indtil nu gennemgæede arkæologiske stof har kunnet fortælle om bronzealderens solkult.

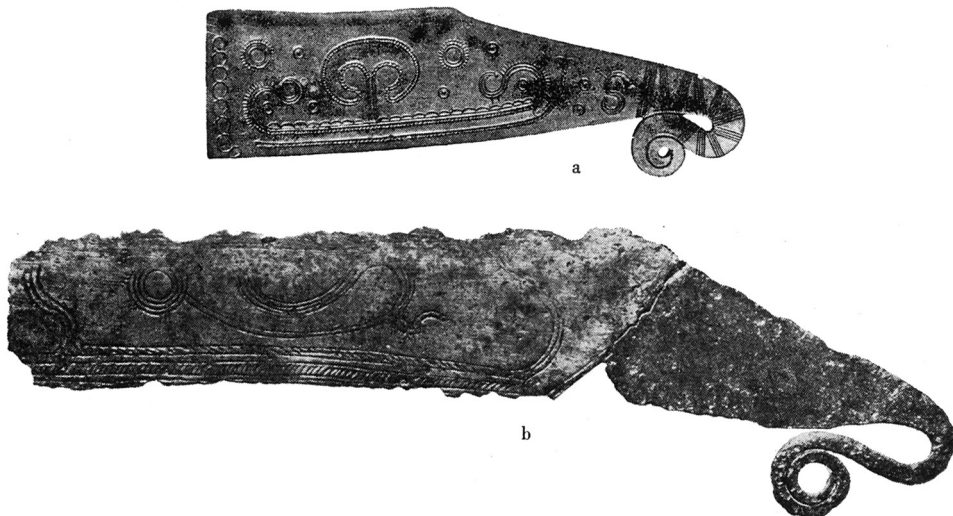

Fig. 5. Rageknive med skibsbilleder, sol og hest fra bronzealderens V. periode. a fra Ketting, Låland, b ukendt findested.
Razors with pictures of ships, sun and horse from Period V, Bronze Age. a from Ketting, Låland, b of unknown provenance.

1) Solvognen viser forbindelsen mellem solkult og hest, og den afslører forestilling om, at det ikke alene var hestens opgave at føre solen over himlen om dagen, men også at føre den tilbage til øst om natten.

2) Et stykke ind i yngre bronzealder til udgangen af IV periode giver rageknivenes billeder os beviser for, at forestillingen om at hesten fører solen over himlen om dagen, stadig er levende. Men samtidig kan vi spore en ændring i opfattelsen af solens transport om natten tilbage til øst. Vi har billeder, som viser, at solen tænkes sejlet på et skib sammen med hesten. Samtidig må vi gå ud fra, at det er solen som sådan, der har været genstand for dyrkelse.

3) I bronzealderens V periode sker en ændring i opfattelsen. Rageknivenes billeder viser nu, at både skib, hest og sol er blevet til ren ornamental udsmykning, hvilket sikkert står i forbindelse med, at man nu er uden interesse for at orientere disse billeder efter solens gang over himlen. Som ragekniven fra Bremen synes at antyde, er grunden den, at man er gået over til dyrkelse af personificeret solgud.

Der findes flere helleristningsbilleder, som giver en mulighed for at danne sig et billede af denne solguds væsen. På en helleristning fra Flyhof, Kinnekullen i Västergötland (fig. 7 a) ser vi en mandsskikkelse, der sikkert må antages for at vise en gudeskikkelse. Det er tydeligt at se, at samme gud har haft som opgave at befrugte jorden og gøre den frugtbar. Guden har ved sin side solhjulet. Det kunne altså tyde på, at personen viser os selve solguden eller himmelguden. Kultøksen i venstre hånd er måske symbolet på, at solguden også er tordenens gud. Den udspilede højre hånd skal sandsynligvis angive, at guden om morgenen varslers sit komme i øst ved at række sin hånd over horisonten. Hånden skulle altså symbolisere solens strålebundt, morgenrøden.

Helleristningen fra Østfold (fig. 7 b) er uden tvivl også et billede af solguden, der i den ene hånd holder selve solen, medens den anden har de udpilede fingre, morgenrødens symbol.

På helleristningen fra Tanum, Bohuslen, ser vi sikkert solguden på sin vogn, eller måske sidder han på selve solen og bliver trukket over himlen af hesten (fig. 7 c).

Fra dansk område har vi en urne fra Øster Hjerding. På halsen er indridset en fallisk mandsfigur med hænder oprakte. Nedenunder på karsiden er en ring, der sikkert angiver solen. Det er altså ikke usandsynligt, at forbindelse mellem mand og sol skal vise, at vi står overfor en gengivelse af solguden (fig. 8).

Ved at give den sandsynlige fortolkning på den løftede hånd med de udpilede fingre som solgudens hånd, der symboliserer morgenrøden, får vi også en naturlig forklaring på de mærkelige helleristningssten med armmotiv (fig. 9). Dateringen af disse sten med armmotiv synes at være ret sikker, idet en sten fra Store Havelse er fundet som dæksten over en lille stenkiste fra yngre bronzealders begyndelse⁹). Der er næppe tvivl om, at vi ser en arm afsluttet med en hånd med udpilede fingre. Tværfuren over håndleddet og tværstregerne ud for fingerspidserne får vi en forklaring på, hvis vi ser på hele billedet som en naiv gengivelse af solens strålebundt og morgenrøden, således som den viser sig, hvis vi står på strandbredden og ser ud over havet. Tværribben er så horisonten, fingrene solens stråler, solgudens hånd, og tværstregerne ud for fingrene sollysets spejl i bølgerne. Med denne forklaring på håndtegnene knyttes atter en tråd til græsk og indisk solkult, hvor vi svarende til den græske rosenfingrede Eos hos Homer kan finde en forestilling i Rigvedaen om solguden, der hæver sin hånd og symboliserer solen¹⁰).

I vedaerne finder vi også den forestilling, at morgenrøden Usas er en gudinde, enten gift med Surya eller hans mor, da hun går forud for solen.

Det arkæologiske materiale synes altså at bekræfte dyrkelsen af en personificeret solgud med attributterne hånden, øksen og selve solhjulet, der knytter forbindelsen med den græske opfattelse af en solgud. Det vil derfor også være rimeligt at give Wilke ret i formodningen om, at skibsbilledet med de 2 stående mennesker, ganske ens med løftede hænder og strålekrans om hovedet, som vi har på ragekniven fra Voel, Århus amt, viser os et gudepar, svarende til de græske Dioskurer. Ragekniven er fra bronzealderens V periode, der tidligere er udpeget som det sandsynlige tidspunkt for en overgang til levendegjorte guder her i Norden (fig. 10a). Fra bronzealderens IV periode har vi en trekantet ragekniv fra Vestrup, Ålborg amt (fig. 10b). Den er udsmykket med et skib, og i det sidder to mænd med hornede hjelme på hovedet og med bredbladede kultøkser i hånden. Måske har

Figur 6. Ragekniv fra Bremen med solguden i sit skib.
Razor from Bremen, showing the sun-god in his ship.

vi også her et billede af Dioskurerne, hvilket skulle være bevis for, at personificerede guder allerede i denne periode er begyndt at blive genstand for dyrkelse. På samme ragekniv ses også solen med hesten spændt for, og det er interessant at konstatere, at billedet er orienteret rigtigt i forhold til verdenshjørnerne, således at hesten, hvad der jo er kendt fra andre rageknive fra samme periode, fører solskiven over himlen fra øst til vest. Rageknivens billede af de øksebærende Dioskurer har måske haft sit sidestykke i en plastisk figurfremstilling. En bronzefigur af en knælende mand med hornet hjælm på hovedet, fundet i Grevens Vænge, Præstø amt, har efter al sandsynlighed båret en kultøkse i sin højre hånd (fig. 11). Figuren er monteret på et T-formet bronzestykke, der viser, at en anden figur, som nu er gået tabt, har været fastgjort på samme stykke. Hvis Marcus Schnabels skitse fra 1779 er rigtig, har bronzestykket båret to modvendte bronzefigurer med hornede hjelme på hovedet og kultøkser i hænderne, altså en figurgruppe, der ganske svarer til billedet på ragekniven. Med Dioskurerne får vi igen knyttet en forbindelse sydpå, ikke alene til Grækenland, men også til Indien. Wilke oplyser, at de græske Dioskurer er skibsfartens beskyttere. I den vediske mytologi er ideen om solskibet blevet overtaget af Ásvins, tvillingesønnerne af solguden Vivasvat og stormbølgen Saramju, der andre steder betegnes som efterkommere af oceanet. Vivasvat tilhører også den indoiranske fortid og kendes fra Avesta som Vavanhvat, det særlige navn for morgensolen. Ásvins bevogter himmelhvælvingen dag og nat, og tre gange om natten og tre gange om dagen bevæger de sig gennem himmel-oceanet som et skib på havet. Man kalder dem for sønner af søen. De er som den

Fig. 7. Helleristningsbilleder af solguden. a fra Flyhof, Vestergötland, b fra Østfold, c fra Bohuslän.
Rock carvings of the sun-god. a from Flyhof, Västergötland, b from Østfold, c from Bohuslän.

Fig. 8. Urne fra yngre bronzealder med billede af solgud og soltegn.
Fra Øster Hjerting, Haderslev amt.

Urn from Later Bronze Age with picture of sun-god and solar symbol.
From Øster Hjerting, Haderslev County.

delfiske Apollon og Dioskurerne ofte omtalt som menneskenes velgørere og bliver særlig prist for den bistand, som de yder den skibsbrudne Bhuja¹¹).

Et ret omfattende og rigt varieret fundmateriale har kunnet danne grundlag for undersøgelsen af solkulten i bronzealderen, og der kan næppe være tvivl om, at den har indtaget en central plads blandt tidens religiøse forestillinger hele bronzealderen igennem. Som grundlag for undersøgelsen har ligget den logiske betragtning, at en religiøs kult, der omspænder et tidsrum på 1000 år, må have gennemløbet en udvikling, hvis retningslinje er blevet skabt gennem påvirkninger fra kulturområder, der har været det nordiske overlegen. Undersøgelsen har gjort følgende ting sandsynligt: 1) at vi i solvognens opbygning kan finde beviser for solkulten i dens mest primitive form, at vi kan drage paralleler til græsk, persisk og indisk solkult, hvor samme primitive forestilling synes at ligge til grund, at forklaringen på dette må være et fælles udspring i en ældre solkult. 2) at vi indenfor de fire geografiske områder, Grækenland, Persien, Indien og Norden kan finde sikre spor af en solreligion med beslægtede og meget karakteristiske træk. At disse fællestræk er: at solen har været genstand for dyrkelse, enten sollegemet som sådan, eller som en personificeret solgud, at hesten indtager en fremtrædende plads som helligt dyr netop i forbindelse med soldyrkelsen, både som offerdyr og som forspand enten direkte for solen eller for solgudens vogn, at man betoner morgenrøden som forvarslet for solens komme, eventuelt i forbindelse med den primitive forestilling, at det er solguden, som rækker sin hånd op over horisonten for at varsle sit komme. 3) at græsk solkult har øvet stor indflydelse på udviklingen af den nordiske og ført den frem til personificerede guder i løbet af yngre bronzealder.

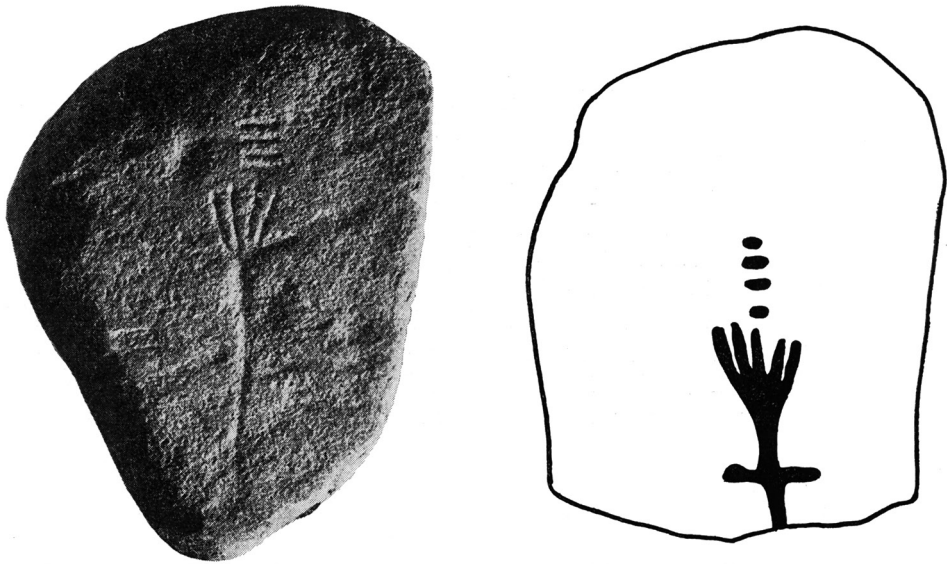

Fig. 9. Sten med helleristninger af solgudens hånd. T.v. fra Torup Mensalgård, Nordfyn, t.h. fra Jægersborg hegn.
 Stones with carvings of sun-god's hand. Left, from Torup Mensalgård, North Funen, right from border of Jægersborg.

Har nordisk, græsk, persisk og indisk solkult en fælles oprindelse i en ældre solkult, som de primitive fællestræk kunne tyde på, kan det vel næppe forklares på anden måde, end at denne solkult er ført til de fire landområder ved tilvandring af stammer af samme folk.

Ved at samarbejde arkæologiske forskningsresultater med sproghistoriske og religionshistoriske skulle der foreligge en mulighed for at efterspore dette folk og den stammevandring, der har formidlet kendskabet til en ensartet solkult til landområder, fjernet så langt fra hinanden. Fælles for de fire landområder er dette, at de alle er en del af det indoeuropæiske sprogområde. Det kunne således være rimeligt at formode, at spredningen af solkulten er sket i forbindelse med udbredelsen af det indoeuropæiske sprog.

Denne tanke bliver straks mere sandsynlig, fordi både ordet sol, hest og morgenrøde er indoeuropæiske, der forekommer i hvert et indoeuropæisk sprog. Ordet sol kan således afledes af stammen sawel, på indisk svar, der indgår i solguden Suryas navn. Det indoeuropæiske ord for hest er ekwo, der kan spores i alle indoeuropæiske sprog. Morgenrøde hedder på gammelindisk *usas*, græsk *eos*, latinsk *aurora*, gammelislandsk *austr* og på dansk *øst*. Det er altså også af indoeuropæisk oprindelse og genfindes i en række indoeuropæiske sprog¹²). Det bliver således af sprogforskerne understreget, at der er en forbindelse mellem solkulten og det indoeuropæiske grundprog.

Endvidere findes kildemateriale til Persiens ældste historie, der gør det muligt at følge soldyrkelsen helt tilbage til et tidspunkt, der ligger tæt op til de første indoeuropæiske eller ariske vandring.

Det kassitiske dynasti i Babylon (1746–1171) var væsentligt ikke-arisk, men

må have indesluttet visse ariske elementer. Disse Kassitter eller Kossæer var et erobrerfolk, der holdt til i bjergene mellem Medien og Elam og have haft nær berøring med ariske stammer. Kossæerne kender således til solguden Sûrias, der svarer til det gammelindiske Sûryas-sol, og må være kommet til Kossæerne fra dets iranske naboer, da de endnu talte det udlydende s, som i de ældste avestiske og gammelpersiske sprogmindesmærker ikke mere er i brug¹³).

Mitanniriget, grundlagt ca. 1800 f. v. t. i øvre Mesopotamien, ødelagt af Hettiterkongen Subbiluliuma i året 1370, havde ariske ledere, hvilket ses af, at deres konger bærer rent ariske navne. Ordet sol, indisk svar, iransk hvar indgår i enkelte af dem. Sûwardata-Svar-dhāla, skabt af solen. Artašuwara-Arta-svar-a, den hvis sol er arta. Der er også meget, som taler for, at disse churritiske folkegrupper, som grundlagde Mitanniriget, har indført hesten. I Boghazkoi, Hettiterrigets hovedstad er fundet rene ariske kapløbstermer for hestesport, forfattet af en mand fra Mitanniriget.

Endelig har vi den berømte tekst på forliget år 1380 f. v. t. mellem Mitanniriget og Hettiterriget, mellem kong Mattiwaza og Subbiluliuma. Mitannikongen sværger ved gudenavnene Mitra, Varuna og Indara. Det er rent indiske navne og er derfor taget til indtægt for, at indoeuropæerne eller arierne er udvandret fra Indien, men H. S. Nyberg giver den mere sandsynlige forklaring, *at Matannariernes sprog er det fælles tungemål, som engang blev talt af de ikke endnu spredte ariske stammer. Det er altså arisk, hverken indisk eller iransk. De guder, vi møder i forliget, er altså ikke skabt i Indien, men er ariske kommet til Indien med ariske stammer¹⁴*).

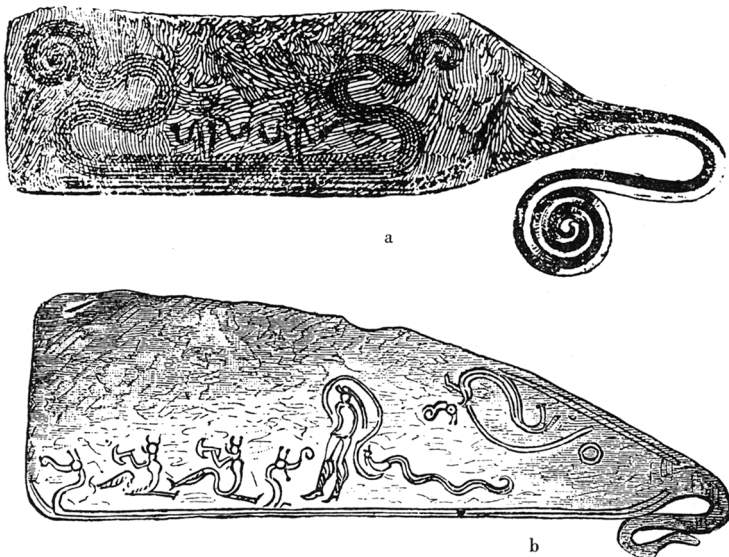

Fig. 10. Rageknive med billeder af Dioskurerne. a fra Voel, Århus amt, bronzealderens V. periode, b fra Vestrup, Ålborg amt, bronzealderens IV. periode.

Razors with pictures of Dioskuroi. a from Voel, Århus County, Period V, Bronze Age, b from Vestrup, Ålborg County, Period IV, Bronze Age.

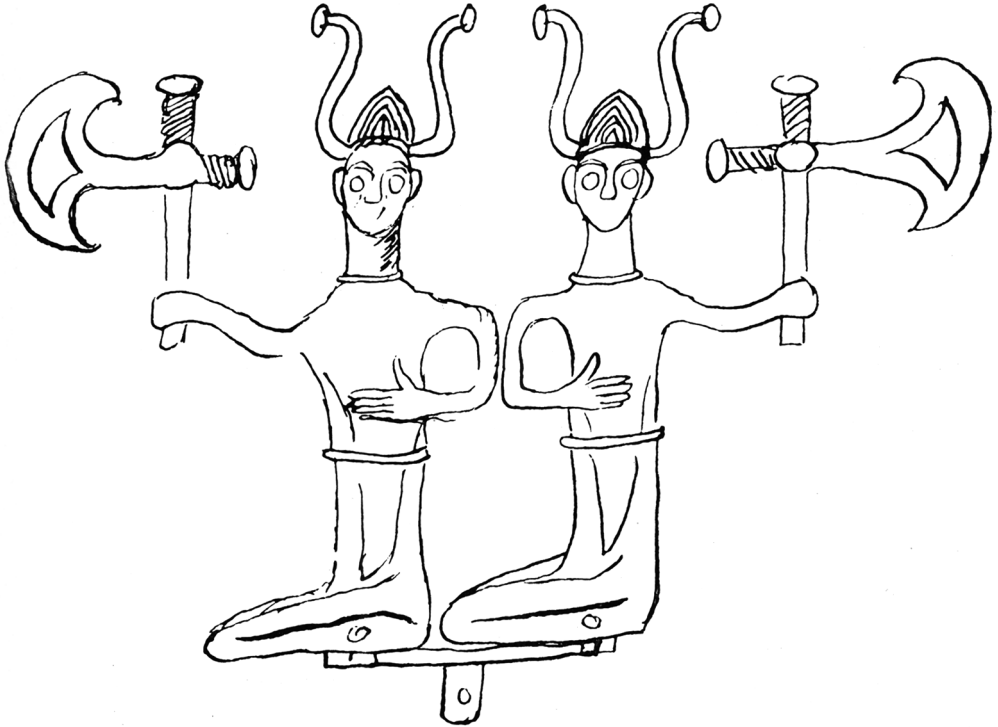

Fig. 11. Tegning af Marcus Schnabel, med de to figurers oprindelige placering og udseende.
Drawing by Marcus Schnabel, showing the two figures' original position and appearance.

Der kan ikke siges noget bestemt om, hvor Kossæerne og de churritiske folkestammer har haft deres bosteder, inden vi møder dem henholdsvis i Babylon og den øvre del af Mesopotamien. Det er imidlertid mest troligt, at begge folkegrupper er kommet fra det østlige Iran, og det er her tilknytningen til ariske talende folkestammer har været. I sin undersøgelse af Irans forhistoriske religioner når H. S. Nyberg endvidere til, at Zaratustras land er Airyanēh Vaēdjah, det ariske Vaēdjah ved den nedre Oxusflod nord for Sogdiana og Margiana. Det ariske Vaēdjah er nuværende Chwārizm, som gennemflydes af Oxusfloden eller Amudarja og nordpå går til Jaxartesfloden. Her skabes efter hans mening Zaratustras religiøse tanker på grundlag af den gamle ariske himmelgud Ahura Mazdāh, og de med inderne fælles gudepar Mitra og Varuna¹⁵). *Både af religiøse og sproglige grunde er der altså noget, der peger mod Kirgiserstepperne i Rusland som udgangsland for de ariske vandringer.* Herodots oplysninger om en solkult hos Massageterne ved Oxusflodens nedre løb, hvor solguden er den eneste, de kendte, med en kultus der bestod i hesteofre, synes at pege i samme retning¹⁶).

De arkæologiske fund, der er beviser for solkulten her i Norden, danner en billedbog, illustrationerne til den solkult, som kan påvises ad litterær vej i Grækenland, Persien og Indien. Men det er, som om billederne her mod nord i

Europa tegner et mere afklaret billede af en betydende solkult end de litterære efterretninger mod syd. Det er sikkert ikke en tilfældighed. Er solkulten spredt med stammer, der samtidig har bragt det indoeuropæiske sprog med sig, så er disse stammer i Europa kommet til egne og kommet i kontakt med folkeelementer, som de har været overlegne i kultur. Har de gjort sig til herrer over disse, er det en naturlig tanke, at det er erobrersfolkets guder, der er kommet til at dominere. Det skulle altså være en naturlig forklaring på, at soldyrkelsen efter fundene at dømmes har haft en så fremtrædende plads. Sydpå, navnlig i Grækenland, synes solkulten bragt med af indoeuropæiske stammer at spille en mere tilbagetrukket rolle på det tidspunkt, da historiske efterretninger fortæller noget om den. Dette har sikkert sin naturlige forklaring i, at man er kommet vandrende til egne, der længe har haft en særpræget kultur skabt under påvirkning af overlegne kulturer, og man så selv er kommet under samme påvirkning. Det er således en kendt sag, at den minoiske kultur på Kreta, der har været de indvandrede græske indoeuropæiske stammer ganske overlegen, også har sat sit præg på udformningen af den græske gudeverden. Det vil altså sige, at solkulten, bragt med af de indoeuropæiske stammer, ikke kommer til at være altdominerende, men hurtigt gøres til del i en gudeverden, der har stærke træk fra både Kreta og orientalske religioner. I den til Apollon knyttede kultus er således flere orientalske træk, der peger mod Babylon¹⁷).

Ud fra det arkæologiske materiale foreligger den mulighed, at udbredelsen af det indoeuropæiske sprog er sket i forbindelse med spredningen af kendskabet til agerbrug og kvægavl. Hvede og byg har været kendt her i Norden og sandsynligvis i det meste af Europa af de første stenalderbønder. Her skulle være et holdpunkt for en undersøgelse, der må kunne bekræfte eller afkræfte denne formodning. Altså en undersøgelse ad sproghistorisk vej. Det viser sig, i henhold til Wilhelm Brandensteins studier over indogermanernes leveformer, at ordene for korn og kornsorter er dels låneord, dels egenfrebringelser, altså ikke ord af indoeuropæisk oprindelse. Hvede forekommer slet ikke, og byg som gerste er et omformet fremmed-ord. Byg er sandsynligvis det ældste såkorn, man har kendt til, men kun det germanske og latinske ord derfor lader sig føre tilbage til en fælles grundform¹⁸). Et indoeuropæisk ord for tamsvinet, der efter bopladsfundene at dømmes har været kendt i yngre stenalders kvægavl, mangler også¹⁹). Der findes imidlertid en sammenfaldende terminologi for agerbrug blandt germanerne, altså i en afgrænset del af Europa. Men i henhold til Sigmund Feist er germanerne ikke identiske med indoeuropæerne. Han anfører bl. a. som bevis derfor ordet kage, der er af ureuropæisk alder, men ikke af indoeuropæisk rod. Kage kan nok siges også at have tilknytning til agerbrugets terminologi. Sigmund Feist når til den slutning, at det indoeuropæiske er blandet op med noget sprogligt ens for germanerne, der ligger forud for den indoeuropæiske påvirkning²⁰). Det vil altså sige, at hele den fællesgermanske terminologi for agerbrug efter hans mening er ældre end den indoeuropæiske påvirkning. Vi må altså af sproglige grunde anse det for ret usandsynligt at knytte spredningen af det indoeuropæiske sprog til udbredelsen af kendskabet til agerbrug og kvægavl, og har Feist ret i sin formodning, må det indoeuropæiske sprog være bragt til Europa senere end agerdyrkerens komme og tidligere end bronzealderen.

Yngre stenalders kvægavlere har, som bopladsfundene giver ganske sikre vidnesbyrd om, også kendt til okse og får, og sprogforskerne kan her oplyse, at ordene for får, tyr, okse, ko og småkvæg er af indoeuropæisk rod, at de findes almindeligt udbredt blandt indoeuropæiske folk og kan spores tilbage til gammelindisk. Disse oplysninger rokker imidlertid ikke det fremlagte bevis på, at kendskabet til agerbrug og kvægavl er kommet til Europa før spredningen af det indoeuropæiske sprog. Får, tyr, okse, ko og småkvæg er nemlig ikke ensidigt knyttet til landbrug og bønder, men nok så meget til nomadeliv, og netop dette, at de optræder som en isoleret gruppe indenfor den almindelige landbrugsterminologi, antyder, at de oprindeligt har været knyttet til et nomadefolk, at disse ord er bragt til Europa af dette nomadefolk og så er blevet overtaget af bønderne²¹).

En sproghistorisk undersøgelse af indoiransk, foretaget af Brandenstein, viser, at det har udskilt sig som den første sproggruppe af indoeuropæisk, medens de øvrige indoeuropæere endnu i længere tid forbliver sammen i sproglig enhed. Denne tid kalder han for den senindogermanske, eller senindoeuropæiske, og i den kommer alle slags sproglige nydannelser, som indoiransk selvfølgelig intet kendskab har til. Eller sagt med andre ord – de fælles indoeuropæiske arveord, som også indoiransk besidder, hører sikkert til tidligindoeuropæisk tid, medens de arveord, som indoiransk ikke opviser, med al sandsynlighed er yngre. Det bliver på den måde muligt for Brandenstein at foretage en lagdeling i det indoeuropæiske sprog.

Han kommer derved til den interessante slutning, at det tidlige indoeuropæiske sprog er et kreaturdriversprog, talt af et nomadefolk. Og ud fra den erkendelse, at naturforholdene har skabt behovet for at udtrykke de ting og muligheder, der skabes af denne natur, finder han frem til, at det tidligindoeuropæiske rum har været en bjergrig, bakket steppe med vandløb og huler, at klimaet har været med megen sol og varme. Han finder det sydlige Ural og dets udløbere, kirgisesteppe fra Uralflodens bred til Irtysh for det mest sandsynlige rum for de folkestammer, der talte det tidligindoeuropæiske sprog²²). Hans resultat nået af rent sproghistorisk vej har interesse, fordi han netop indkredser det område, som også de religionshistoriske undersøgelser og de rent historiske kilder synes at pege imod.

Ved sammenligningen mellem de arkæologiske oplysninger om stenalderfolkets agerbrug og kvægavl og de sproghistoriske forskningsresultater kom vi til den sandsynlige slutning, at spredningen af det indoeuropæiske sprog ikke kan have nogen tilknytning til spredningen af kendskabet til det ældste landbrug i Europa.

Af andre sandsynlige muligheder ud fra vor arkæologiske viden, kan der så indenfor yngre stenalder kun blive tale om at sætte spredningen af det indoeuropæiske sprog og dermed sandsynligvis også soldyrkelsen i forbindelse med de omfattende vandringer af de snorkeramiske folkestammer. Det arkæologiske kildemateriale til belysning af disse omfattende vandringer, der sætter sit præg på store dele af Europa, har gentagne gange været genstand for undersøgelser. Indenfor de senere års studier indtager P. V. Glob's afhandling om Den jyske Enkeltgravskultur en fremtrædende plads. Efter en udtømmende undersøgelse af det danske fundmateriale, og en klarlæggelse af den hjemlige udvikling, finder forfatteren ved undersøgelse af de europæiske snorkeramiske stammeområder så be-

slægtede træk i gravskik, øksetyper og keramikformer, at det knytter disse spredte stammer sammen på en sådan måde, at de må anses for at være dele af et oprindelig samlet folk²³). Selv om spørgsmålet om dette folks oprindelse stadig står åbent, så når P. V. Glob til den sandsynlige antagelse, at dette folks kulturområde må søges i det sydlige Østeuropa eller i tilgrænsende egne af Asien, men en nærmere fastlæggelse af dette tillader fundene endnu ikke. Endvidere bemærkes det, at selv om det ikke er afgjort, at det indoeuropæiske sprog er blevet spredt ved en folkevandring, så er det dog det sandsynligste. I så fald kommer først og fremmest den snorkeramiske stridsøksekultur i betragtning.

I den særprægede gravskik, som følges af de snorkeramiske stammer, der indvandrer i Jylland, kan vi måske også spore, at de har været soldyrkere. Om de jyske enkeltgrave fra undergrave over bundgrave til overgrave udtaler P. V. Glob, at de er orienteret i ø-v, at langt de fleste ligger nøjagtigt i ø-v akse, medens andre afviger herfra indtil 45° enten mod nord eller mod syd. Den sydlige og den nordlige afvigelse er for undergravstidens vedkommende præcis lige stor. I undergravene svinger altså orienteringen fra n-ø over ø-v til n-v, hvilket svarer til solens bane over himlen. Det er derfor ikke urimeligt at sætte gravorienteringen i forbindelse med et bevidst hensyn taget til dette, hvilket giver en formodning om, at det indvandrede folk har bragt visse religiøse forestillinger knyttet til en solkult med sig.

I bundgravstiden synes en svag nordgående tendens at kunne spores. Dette kommer tydeligere frem i overgravstiden. Det er ikke sikkert, at der ligger nogen betydning bag denne ubetydelige svingning i orienteringen. Dog kan den skyldes indflydelse fra de store gravkister i yngre enkeltgravstid, hvis hovedretning er n-s²⁴).

Tanken om, at vi i den fulgte gravritus kan finde spor af en solkult, ført til landet af det snorkeramiske enkeltgravsfolk, bliver understøttet ved at se på den fulgte gravskik. Fundene viser, at den døde mand som regel i hele undergravstiden, samt i ældre bundgravstid blev lagt i graven hvilende på højre side med hovedet i vestenden, med venstre arm bøjet og højre udstrakt og med optrukne ben. I undergravene ligger kvinderne med hovedet i øst, med bøjede ben og oftest på venstre side²⁵). Det vil altså for både mand og kvinde sige, at den døde er lagt således i graven, at ansigtet vender mod syd, hvilket jo er gjort ganske bevidst. Vi må tro, at man har ønsket, at ansigtet skulle vende mod solen, når den var højest på sin bane.

Der kan imidlertid allerede i undergravstiden spores en svag vaklen i denne skik at lægge den døde i sovestilling med ansigtet vendt mod syd. I en enkelt grav er fundet en mand anbragt i udstrakt stilling på ryggen.

I bundgravstiden træffes dette mere hyppigt, og det er i overgravstiden den eneste hidtil fundne stilling for den døde. Vi ved intet om, hvorfor man er gået bort fra den karakteristiske sovestilling, måske betyder det, at anden indflydelse har gjort sig gældende, uden at vi er i stand til at spore dens herkomst. Orienteringen af graven i forhold til solen har sikkert været den afgørende, og selv om vi også kan spore en vaklen på dette område, så har den ikke så let kunnet lade sig rokke.

Det kan altså ganske kort siges, at lige efter indvandringen i undergravstiden kan spores faste regler for gravorienteringen og gravlæggelsen, bestemt i forhold til solens gang, at bundgravstiden viser en ligeså regelbunden gravorientering, men en tendens i gravlæggelse hen imod opgivelse af sovestillingen til fordel for den udstrakte stilling på ryggen, at sovestillingen på siden helt er opgivet i overgravstid, men at gravorienteringen vedblivende er bestemt af hensynet til solens gang.

De yngre bundgrave og overgravene tilhører yngre enkeltgravstid, hvor ny-indvandrede snokeramiske stammer kommer fra Holsten og Nordtyskland i to indvandring. Disse indvandring afspejler sig ikke alene i oldsager, men også i nye gravformer, der bringer uro i gravorienteringen. Den efterfølgende dolktid viser med sine forskellige gravformer ligeledes en brydningstid. Afklaringen kommer først i bronzealderen. Der har ganske givet også fundet brydninger sted med hensyn til, hvorledes graven burde være orienteret i forhold til verdenshjørnerne, idet traditioner ført til Jylland af de første indvandrede stammer af enkeltgravs-folket er fastholdt med sejt jysk konservatisme uden at lade sig påvirke af de skikke, som de tilvandrede snokeramiske stammer bragte med sig. Stendynge-graven både i Jylland og på øerne, der må anses for en direkte fortsættelse af overgravene, afspejler således denne konservatisme og viser at den gamle orientering ø-v er fulgt ret konsekvent²⁸).

Går vi derfra til bronzealderen for at følge retningslinjerne for gravorienteringen, kan der ud fra en undersøgelse foretaget på basis af H. C. Broholms værk, Danmarks Bronzealder, bind I, gives følgende oplysninger:

Tidligste gravfund med metalsager omfatter 9 fund, deraf 7 ø-v orienteret, 1 n-s og 1 nv-sø. Det giver 78 % for de rent ø-v vendte grave.

Vor første metalkultur omfatter 8 gravfund, deraf 6 i retningen ø-v og 2 i n-s. Det giver 75 % for de ø-v vendte.

Bronzealderens første periode omfatter 12 gravfund, 9 er ø-v vendte, 1 nv-sø og 2 nø-sv. Det giver 75 % for de ø-v orienterede.

For alle de tre perioder må dog siges, at fundmaterialet er noget vel spinkelt til at bygge sikkert på, selv om det jo er ganske tydeligt, at traditionen med at anlægge gravene i retningen ø-v er levende og fremherskende.

Bronzealderens anden periode omfatter 320 gravfund. Heraf er 221 orienteret nøjagtig ø-v eller svinger ganske lidt mod vnv-øssø og vsv-ønø, hvilket giver 69 %. 30 grave er anlagt n-s eller svinger lidt til nnv-ssø og nnø-ssv, eller 9 %. Endelig forekommer 39 grave i retningen nv-sø og 30 i retningen sv-nø. Denne sidste gruppe udgør 22 %.

Vi er nu fremme i perioden, hvor solvognen fra Trundholm giver det sikre bevis for en solkult. Den foretagne undersøgelse af gravenes orientering har vist, at den orientering i forhold til solen, som viste sig så konsekvent i de først indvandrede snokeramiske stammers grave, de ø-v vendte jyske undergrave, er blevet fulgt op gennem 500 år, indtil de sikre beviser for en solkult kan lægges på bordet. Indvandringen af de snokeramiske stammer i yngre enkeltgravstid bringer kun en midlertidig vaklen i anvendelsen af den ø-v orienterede grav. Med udgangen af den brydningstid, som dolktiden må have været, giver gravfundene beviser for, at gammel skik har overlevet angrebene udefra. Det er jo i grunden forsvindende

lidt, at kun 9 % af gravene med sikkerhed kan angives at være anlagt i n-s retningen i bronzealderens 2. periode. Selv om det måske kun er en hypotese, at gravlæggelsen i ø-v retning står i forbindelse med en af de snorkeramiske stammer medbragt solkult, så viser det i det mindste, hvorledes gammel tradition har bundet bronzealderens mennesker til deres oprindelige ophav, det jyske enkeltgravsfolk. Dette alene skulle være begrundelse nok for den antagelse, at også bronzealderens solkult har rødder tilbage i den første indvandring af snorkeramiske stammer her til Danmark.

SUMMARY

Solar Chariot and Solar Cult.

In any discussion of the cult of the sun in the Bronze Age the solar chariot from Trundholm must take a central position. It is in itself sufficient evidence that the people of the Bronze Age were sun-worshippers. It is therefore all the more remarkable that it has not been the object of closer study since Sophus Müller's publication of the discovery²). The solar chariot is, in fact, the key to the understanding of the content of the solar cult in the Early Bronze Age. It is, for example, not due to chance that only one side of the solar disc is gilded. Moreover the gilded side is edged by a grooved border, whereas the other side of the disc, the one without gilding, has no trace of such a border. This border represents the rays of the sun and thereby emphasizes that the golden side of the disc shows the shining sun of the daylight hours. The other side of the disc has neither gilding nor ray-border, because it represents the dead sun of the night hours. This theory is clearly confirmed if we look at the solar chariot in relation to the cardinal points and to the path of the sun across the heavens. If we think of the chariot as positioned in such a way that the horse is pulling the chariot towards the west we find that the golden side of the disc is turned towards us from the south (Fig. 1), and the horse is drawing the golden, rayed sun across the heavens from east to west, corresponding to the day-path of the sun. If we turn the chariot, so that the ungilded disc without the crown of rays is turned towards us from the south, then the horse is drawing the dead sun from west to east, corresponding to the night-path of the sun. With its form as a double disc, with gilding and crown of rays on one side only, and with the placing of the horse in relation to the disc, the solar chariot gives us the primitive solution current at the period to the problem of how the sun was able to rise every day at the same place in the east. At the same time the probability is emphasized that there was an actual belief that the horse was the beast which drew the chariot of the sun, carrying the blazing sun across the heavens during the day from east to west, and the dead sun back during the night to the east again. This simple solution of the problem of the sun's motion is also met with in the Indian Rigveda²)³). At a far later stage in the development of sun worship we have consistent legends from Greece, Persia and India concerning the personified sun-god, who each morning mounts his golden, horse-drawn chariot⁴)⁵)⁶). The same orientation of sun and horse in relation to the cardinal points and the day-path of the sun is found in the pictures on razors from Period IV of the Late Bronze Age (Figs. 2 and 3). It shows, therefore, that this concept had persisted into the Late Bronze Age. The concept that it was the business of the horse to carry the sun back again to the east in the course of the night is, on the other hand, only known from the solar chariot. Several rock carvings show us the sun and the horse being transported by ship, and here there are several cases where the ship is oriented in such a way that it is sailing from west to east. We may guess that the ships are represented in this way to illustrate and emphasize the belief that the sun and the horse sailed back to the east during the night. While the solar chariot is thus evidence for a belief during the Early Bronze Age that it was the horse which carried the dead sun back during the night from west to east, the rock carvings show that during the Later Bronze Age there had been a change to the belief that both the

sun and the horse were carried by ship during the night (Fig. 4). It is possible that this change of tenet was the result of the influence of Greek sun-worship. Here we find the belief recorded that the sun-god, Helios, returned during the night to his starting point in the east, sleeping in a golden ship⁷).

In Period V of the Bronze Age a further change of tenet occurs. The pictures on the razors now show us the ship, the horse and the sun as purely ornamental decorations, a development which is doubtless connected with the fact that there is no longer any interest shown in orientation of these pictures in relation to the cardinal points and to the sun's path across the heavens. Ships are uniformly oriented with their prow towards the handle of the razor (Fig. 5). As the razor from Bremen appears to suggest, the reason is the change to the worship of a personified sun-god (Fig. 6).

There are further rock-carvings which allow us to form a picture of this sun-god's appearance. The carving at Flyhof is the most illustrative (Fig. 7). It can be clearly seen that it was the function of the god to give fertility to the world. The symbols of the god are the wheel-cross, the cult-axe – which shows that the sun-god is also the god of thunder – and the extended hand. The extended right hand is probably meant to represent that the god gives notice of his coming in the east by stretching out his hand above the horizon. The hand would, in other words, symbolize the first rays of the sun, the dawn.

By giving this probable interpretation of the lifted hand with the outstretched fingers as the hand of the sun-god, as symbolizing sunrise and dawn, we obtain at the same time a natural explanation of the remarkable rock carvings showing the arm motif (Fig. 9)⁸). They are naive pictures, meant to represent the dawn as it is seen by anyone standing on the shore and looking out over the sea. The horizontal line is thus the horizon, the fingers are the rays of the sun, the sun-god's hand, and the horizontal lines beyond the fingers the reflection of the light of the sun on the waves. This explanation of the hand figures gives still another connecting link with the Greek and Indian sun-cults. Corresponding to the Greek rosy-fingered Eos of Homer there can be found representations in the Rigveda of the sun-god who raises his hand to symbolize the rising of the sun¹⁰).

Behind this investigation of the sun-cult in the Bronze Age has lain the view that a religious cult which spans a period of a thousand years must have undergone a process of development, the direction of which has been determined by influences from areas with a higher spiritual culture than the Scandinavian; and the investigation has made it appear probable that the Greek sun-cult has exerted just such an influence, leading the Scandinavian cult forward to the concept of a personified god in the course of the Later Bronze Age. The investigation has also made it appear probable that the mode of construction of the solar chariot is evidence for the solar cult in its most primitive form, that we can point to parallels in the Greek, Persian and Indian solar cults, where the same primitive concepts appear to underlie the later forms, and that the explanation for this circumstance must be a common origin in an earlier solar cult.

The investigation has moreover shown the related and very characteristic features of the sun-cult of which we can find undoubted traces in the four geographical regions of Greece, Persia, India and Scandinavia. These are:

that the sun has been an object of worship, either the sun's disc as such or a personified sun-god,
that the horse assumes a prominent place as a holy animal specifically associated with sun-worship,
and that dawn is interpreted as the warning of the coming of the sun, associated with the idea of the sun-god stretching up his hand above the horizon⁸).

If, as these related features of primitive character would suggest, the Scandinavian, Greek, Persian and Indian solar cults have had a common origin in an earlier solar cult, then this can scarcely be explained by any other postulate than that this solar cult was brought to the four regions by immigration of tribes of the same people. All four regions are parts of the Indo-European language area, and this would suggest that the spread of the solar cult occurred in association with the spread of the Indo-European language. This theory is made more probable by the fact that the words for sun, horse and dawn are Indo-European¹²).

A conjecture that the spread of the Indo-European language happened in association with the spread of the knowledge of agriculture and stock-keeping in the Stone Age is weakened by the philologists, who reveal that the words for corn and for the types of corn known in the New Stone Age, barley and wheat, are not of Indo-European origin, but are loan-words and words of indigenous origin within the Germanic area of Europe¹⁸).

Words for horse, sheep, bull, ox and cattle of Indo-European root are, however, found. But they are not concepts exclusively associated with agriculture and with farmers; they belong just as much to a nomad life. And just this fact, that they occur as an isolated group within the general agricultural terminology, suggests that they were originally associated with a nomad people²¹).

Brandenstein's investigations in historical philology appear to have established that the original Indo-European language was a language of herdsmen, spoken by a nomad people²²).

There is therefore much evidence to support a view that the Indo-European language, and with it probably the solar cult, was spread by the wanderings of tribes of a nomad people.

The archeological evidence makes it probable that the spread of the language and of the solar cult should be placed in association with the wide-spread tribes of the Cord-Ware Culture of the New Stone Age²³).

The characteristic burial customs of the tribes of the Cord-Ware Culture who immigrated into Jutland, with their single graves oriented east-west and with the bodies lying on their sides facing south, may also be regarded as an indication that they were sun-worshippers²⁴)²⁵)²⁶).

Knud A. Larsen.

★

NOTER

- 1) Sophus Müller: Nordiske Fortidsminder I side 305-306. 2) Rigveda VII 66,14 og 63,2. 3) Danske Studier 1904 side 77. 4) Georg Wilke: Mannus Bibliothek nr. 31, 1923 side 128. 5) Georg Wilke anf. værk side 122 ff. og note 2. Paulys: Real Encyclopädie VIII, I - Helios. 6) Georg Wilke anf. værk side 128 ff. 7) Georg Wilke anf. værk side 130. 8) Georg Wilke anf. værk side 122 ff. og side 136. Ernst Sprockhoff: Altschlesien V side 356 ff., Eine bronzeitliche Kanne mit sonnenwagendastellung. Wilhelm Koppers: Wiener Beiträge zur Kulturg. und Linguistik VI, 1926, Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen. Johannes Brøndsted: Acta Archeologica 1931 side 199, Pferd und Sonnenschiebe auf dänischen jung-bronzezeitlichem Rasiermesser. Gutorm Gjessing: Viking VII, Hesten i førhistorisk kunst og kultus. Oscar Almgren: Hälristningar och kultbruk side 97 ff. 9) Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid II side 139 og side 140 fig. 135. 10) Oscar Almgren: Nordische Felszeichnungen als religiöse Urkunden side 348. 11) Georg Wilke: Mannus bibliothek nr. 10, Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa side 90-91. Rigveda I 46,7, 8; V 73,8; I 46,2; I 112,6; I 117,4; I 185,5. 12) Georg Wilke: Mannus bibliothek nr. 31 side 128. S. Feist: Kultur der Indogermanen 1913 side 261, side 268 og side 156 ff. Julius Poharny, Alois Walde: Vergleichenes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen. 13) H. S. Nyberg: Irans fornt. religioner side 365 ff. med noter. S. Feist: Kultur der Indogermanen side 344. 14) H. S. Nyberg anf. værk side 365 ff. 15) H. S. Nyberg anf. værk side 109 og 365. 16) Georg Wilke: Mannus bibliothek nr. 31 side 128 ff., Herodot I, 216. 17) Frederik Poulsen: Den delfiske gud og hans helligdom. 18) Wilhelm Brandenstein: Die Lebensformen der Indogermanen, Wiener Beiträge zu Kulturg. und Linguistik IV, 1936 side 256. S. Feist: Kultur der Indogermanen side 165. 19) S. Feist: Kultur der Indogermanen side 162. Wilhelm Brandenstein: Die Lebensformen side 231 ff. Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid I side 141 og 178. 20) S. Feist: Indogermanen und Germanen 1924. 21) S. Feist: Kultur der Indogermanen 1913. Wilhelm Brandenstein: Die Lebensformen side 231 ff. Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid I side 141 og 147. 22) Wilhelm Brandenstein: Die erste indogermanische Wanderung, Klotha II, 1936. 23) P. V. Glob: Studier over den jyske enkeltgravskultur, 1945, side 214 ff. og side 240-241. 24) P. V. Glob anf. værk side 159 og 160. 25) P. V. Glob anf. værk side 160-164. 26) P. V. Glob anf. værk side 192, 198, 199, 249 og fig. 109 og 110. Johannes Brøndsted: Danmarks Oldtid I side 278 og 281 ff.